मदनमोहन मिश्रको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय,

नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरको स्नातकोत्तर तह दोश्रो वर्षको आठौ“ पत्रको

प्रयोजनका निमित्त प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

निर्मलाकुमारी बोहरा

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं ।

२०६५

मदनमोहन मिश्रको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व — निर्मलाकुमारी बोहरा (२०६५)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्रसङ्काय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आठौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति शोधकर्ता सुश्री निर्मलाकुमारी बोहराद्वारा मदनमोहन मिश्रको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकमा तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्रलाई स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

विभागीय प्रमुखः राजेन्द्र सुवेदी

....

शोधनिर्देशकः देवी सुवेदी

....

बाह्य परीक्षकः वेदव्यास उपाध्याय

....

मितिः

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, नेपाली शिक्षण समिति कीर्तिपुरको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका विद्यार्थी सुश्री निर्मलाकुमारी बोहराले मदनमोहन मिश्रको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको यो शोधपत्र मेरो निर्देशन तथा सुपरिवेक्षणमा तयार पार्नुभएको हो । उहाँले निकै श्रम र मिहिनेतका साथ तयार पार्नुभएको यस शोधपत्रप्रति म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली शिक्षण समतिसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

डा. देवी सुवेदी

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्रसङ्काय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, नेपाली शिक्षण समितिको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आठौं पत्रको परिपूर्तिका निम्ति प्रस्तुत मदनमोहन मिश्रको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको यो शोधपत्र मैले गुरू डा. देवी सुवेदीको निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । यस क्रममा उहाँले आफ्नो व्यस्तताको बाबजुद पनि अमूल्य समय दिएर मलाई कुशल मार्गनिर्देशन गर्नुभयो । यसको निमित्त शोधनिर्देशक डा. देवी सुवेदीज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधकार्यप्रति उत्प्रेरित गर्नुहुने त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख एवं अन्य आदरणीय गुरूहरूप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोधकार्यमा आफ्ना जीवनका समग्र पक्ष र सामग्रीहरू उपलब्ध गराई यथोचित प्रोत्साहन र सहयोग गर्नुहुने शोधनायक मदनमोहन मिश्रज्यूप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र तयार पार्नका निम्ति यथोचित वातावरणको सिर्जनामा सहयोग पुऱ्याउने मेरो परिवारप्रति म सदैव आभारी छु ।

प्रस्तुत शोधपत्रलाई यथासम्भव शुद्धताका साथ छोटो समयमा यथाशीघ्र टङ्कन गरी सहयोग गर्नुहुने श्री हेराकुमार महर्जनज्यूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रलाई मूल्याङ्कनार्थ त्रि.वि., नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मितिः २०६५

शोधार्थी

निर्मलाकुमारी बोहरा

बिषय–सूची

पेज नं.

पहिलो – परिच्छेद
शोध परिचय

१.१ शोधशीर्षक	१
१.२ शोधकार्यको प्रयोजन	१
१.३ विषय परिचय	१
१.४ समस्याकथन	१
१.५ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.७ शोधकार्यको औचित्य	३
१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन	४
१.९ शोधविधि	४
१.१० शोधपत्रको रुपरेखा	४
१.११ भावी शोधकार्यका लागि सुझाव	४

दोस्रो – परिच्छेद
मदनमोहन मिश्रको जीवनी

२.१ जन्म र जन्मस्थान	६
२.२ बाल्यकाल	६
२.३ शिक्षादीक्षा	७
२.४ विवाह र सन्तान	८
२.५ दाम्पत्य जीवन र पारिवारिक स्थिति	८
२.६ बसोबास	९
२.७ आर्थिक अवस्था	१०
२.८ कार्यक्षेत्र	११
२.९ भ्रमण	११
२.१० रुचि तथा स्वभाव	११

२.११ लेखनका लागि प्रेरणा र प्रभाव १३
२.१२ लेखनको प्रारम्भ र प्रकाशन १४
२.१३ पदक, सम्मान तथा पुरस्कार १५

तेस्रो – परिच्छेद

मदनमोहन मिश्रको व्यक्तित्व

३.१ आन्तरिक व्यक्तित्व १६
३.२ बाह्य व्यक्तित्व १७
३.३ साहित्यिक व्यक्तित्व १८
    ३.३.१ कवि व्यक्तित्व १८
    ३.३.२ गीतकार व्यक्तित्व २०
    ३.३.३ निबन्धकार व्यक्तित्व २१
३.४ साहित्येतर व्यक्तित्व २२
    ३.४.१ सामाजिक व्यक्तित्व २२
    ३.४.२ धार्मिक व्यक्तित्व २३
    ३.४.३ सम्पादक व्यक्तित्व २४
    ३.४.४ शिक्षक व्यक्तित्व २५
    ३.४.५ अभिनयात्मक व्यक्तित्व २६
३.५ नेपाल भाषासेवी व्यक्तित्व २७
३.६ पुरोहित व्यक्तित्व २७
३.७ जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्यलेखनबीच अन्तः सम्बन्ध २८

परिच्छेद – चार

मदनमोहन मिश्रको कृतित्वको अध्ययन

४.१ खण्डकाव्य ३०
    क) परिचय ३०
    ख) शीर्षक ३१
    ग) भाषाशैली ३१
    घ) लयविधान ३१
    ङ) भावको आख्यानीकरण वा आख्यानविकल्पी विषयगत श्रृङखलाबद्ध भावप्रवाहात्मक प्रवन्ध विधान ३२

च) प्रबन्धविधानसँग सम्बद्ध सर्गयोजना ३३
छ) विषयवस्तुगत भावविधान ३३
ज) उक्तिढाँचा ३३
झ) बिम्ब प्रतीक विधान र अलङ्करणका प्रविधि ३४
ञ) आयाम ३४
४.२ 'राजदरवारको हत्याकाण्ड' खण्डकाव्यको अध्ययन ३६
क) परिचय ३६
ख) शीर्षक ३६
ग) संरचना ३६
घ) विषयवस्तु ३६
ङ) छन्दविधान ३८
च) रसविधान ४०
छ) अलङ्कार विधान ४१
ज) बिम्ब र प्रतीक विधान ४३
झ) भाषाशैली ४४
४.३ 'क्वातिको रस' काव्यको अध्ययन ४६
क) परिचय ४६
ख) शीर्षक ४६
ग) संरचना ४७
घ) विषयवस्तु ४७
ङ) लयढाँचा र कथनपद्धति ४८
च) बिम्ब र प्रतीकविधान ४८
छ) भाषाशैली ४९
४.४ 'कान्तिपुरी महानगरी' काव्यको अध्ययन ५०
क) परिचय ५०
ख) शीर्षक ५०
ग) संरचना ५०
घ) विषयवस्तु ५१
ङ) छन्दविधान ५२
च) रसविधान ५४
छ) बिम्ब र प्रतीक विधान ५६
ज) अलङ्कारविधान ५६
झ) भाषाशैली ५७
४.५ 'वागमतीको विलाप' काव्यको अध्ययन ५८

क) परिचय ५८
ख) शीर्षक ५८
ग) संरचना ५८
घ) विषयवस्तु ५८
ङ) छन्दविधान ५९
च) रसविधान ६०
छ) बिम्बालङ्कारविधान ६१
ज) भाषाशैली ६१
४.६ फुटकर कविका रुपमा मदनमोह्न मिश्र ६२
४.६.१ यहाँलाई परिचय गराउँकि? फुटकर कविताको अध्ययन ६२
क) परिचय ६२
ख) शीर्षक ६२
ग) संरचना ६२
घ) विषयवस्तु ६२
ङ्) लयढाँचा र कथनपद्धति ६३
च) बिम्ब प्रतीकविधान ६३
छ) छन्दविधान ६४
ज) भाषाशैली ६४
४.७ कामना कविताको अध्ययन ६५
४.८ 'भगवान् के म चढाऊँ?' कविताको अध्ययन ६५
४.९ 'साँढे' कविताको अध्ययन ६६

लेखनिबन्ध

४.१० नेपाली संस्कृतिमा शिवमहिमा ६७
४.११ हिमवत्खण्डका भक्ति शक्ति र संस्कृति ६७
४.१२ नेपाली संस्कृतिमा वागमती एक विङ्गम दृष्टि ६८
४.१३ हाम्रो कला र संस्कृति एकविहंगम दृष्टि ६८
४.१४ राष्ट्रिय मूर्तिकला एक अध्ययन ६९
४.१५ राष्ट्रिय मूर्तिकला ६९
४.१६ कला र संस्कृति एक चिन्तन ७०
४.१७ ललितपुरका सांस्कृतिक सम्पदा ७०
४.१८ कथा पाटी-पौवाहरुको ७१
४.१९ नेपाली वास्तुकलामा तान्त्रिक मतको प्रभाव ७१
४.२० मल्लकालीन मूर्तिकला एक दृष्टिकोण ७१

४.२१ हाम्रो संस्कृतिमा गणेश ७२

परिच्छेद – पा“च

उपसंहार ७३

सन्दर्भसामग्री सूची ७६–७८

सङ्केत सूची

इ.सं.	:	इसवीय सन्
एम.ए.	:	मास्टर अफ आर्ट्स्
का.मु.	:	कायम मुकायम
गा.वि.स.	:	गाउँ विकास समिति
डा.	:	डाक्टर
ते.सं.	:	तेस्रो संस्करण
दो.सं.	:	दोस्रो संस्करण
पं.	:	पण्डित
पृ.	:	पृष्ठ
बी.ए.	:	ब्याचलर्स अफ् आर्टस्
रा.प्र.प्र.	:	राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
वि.सं.	:	विक्रम सम्वत्
सम्पा.	:	सम्पादक
सं.	:	संस्करण
स्व.	:	स्वर्गीय
त्रि.वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय